

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.40>

PRAWA I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA W DZIAŁALNOŚCI OPERACYJNO- POSZUKIWAWCZEJ I KONTRWYWIADOWCZEJ: PROBLEMY TEORETYCZNE (NA PODSTAWIE PRAWA UKRAINY)

Yana Lutsenko

*aspirantka Katedry Bezpieczeństwa Narodowego
Narodowej Akademii Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-9780-4387
e-mail: cool.lyal@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu teoretycznych problemów prawnych gwarancji przestrzegania praw i wolności człowieka w działaniach operacyjno-rozpoznawczych i kontrwywiadowczych opartych na zasadzie wzajemnej odpowiedzialności państwa i jednostki. W wyniku badania ustalono, że obecny stan zagwarantowania praw i wolności człowieka w działalności operacyjno-poszukiwawczej i kontrwywiadowczej jest ogólnie zgodny z międzynarodowymi standardami, wymogami Konstytucji i innych ustaw branżowych Ukrainy. System takich gwarancji składa się z zestawu przepisów prawnych mających na celu: stworzenie warunków niezbędnych do przestrzegania praw i wolności osoby zaangażowanej w zakres działalności operacyjno-poszukiwawczej lub kontrwywiadowczej; możliwość tymczasowego ograniczenia niektórych praw i wolności osoby wyłącznie przez upoważnione podmioty z odpowiednimi podstawami i należytą procedurą prawną przewidzianą przez prawo; przywrócenie naruszonych praw i zadośćuczynienie osobie w wyniku naruszenia jej praw i wolności. Podkreślono poszczególne braki w zakresie gwarantowania praw i wolności człowieka w działaniach operacyjno-poszukiwawczych i kontrwywiadowczych oraz przedstawiono propozycje sposobów ich usunięcia.

Słowa kluczowe: jednostki operacyjne, działalność operacyjno-rozpoznawcza, działalność kontrwywiadowcza, czasowe ograniczenie praw i wolności człowieka, gwarancje przestrzegania praw i wolności człowieka.

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN OPERATIVE SEARCH AND COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES: THEORETICAL PROBLEMS (BY UKRAINIAN LEGISLATION)

Yana Lutsenko

*Postgraduate Student at the Department of National Security
National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-9780-4387
e-mail: cool.lyal@gmail.com*

Abstract. The article is devoted to the research of theoretical problems of legal guarantees of observance of human rights and freedoms in operative search and counterintelligence activities based on the principle of mutual responsibility of the state and the person. As a result of the research, it was found that the current state of guaranteeing human rights and freedoms in operative search and counterintelligence activities generally meets international standards, the requirements of the Constitution and other sectoral laws of Ukraine. The system of such guarantees is a set of legislative provisions aimed at: creation of conditions necessary for observance of the rights and freedoms of the person involved in the sphere of operative search or counterintelligence activities; the possibility of temporary restriction of certain human rights and freedoms exclusively by authorized entities, if there are appropriate grounds and due process of provided by law; restoration of violated rights and compensation for damage caused to a person as a result of violation of his rights and freedoms. Some shortcomings in the field of guaranteeing human rights and freedoms in operative search and counterintelligence activities have been identified and suggestions were made on ways to eliminate them.

Key words: operational units, operative search activity, counterintelligence activity, temporary restriction of human rights and freedoms, guarantees of human rights and freedoms.

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ І КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ)

Яна Луценко

*аспірантка кафедри національної безпеки
Національної академії Служби безпеки України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-9780-4387
e-mail: cool.lyal@gmail.com*

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретичних проблем правових гарантій дотримання прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності на основі принципу взаємної відповідаль-

ності держави й особи. З'ясовано, що сучасний стан гарантування прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності загалом відповідає міжнародним стандартам, вимогам Конституції та інших галузевих законів України. Систему таких гарантій становить сукупність законодавчих положень, спрямованих на: створення умов, необхідних для дотримання прав і свобод людини, залученої до сфери оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності; можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини виключно уповноваженими суб'єктами, за наявності відповідних підстав і належної правової процедури, передбачених законом; поновлення порушених прав і відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок порушення її прав і свобод. Виокремлено окремі недоліки у сфері гарантування прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності та висловлено пропозиції щодо шляхів їх усунення.

Ключові слова: оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність, контррозвідувальна діяльність, тимчасове обмеження прав і свобод людини, гарантії дотримання прав і свободи людини.

Вступ. Сучасний етап розвитку теоретичних поглядів на права та свободи людини супроводжується підвищеною увагою до цього питання не лише правознавцями, вчених-правознавців, фахівців-практиків правоохоронних, судових й інших державних органів, але й широкого загалу громадськості, внаслідок чого переосмислюються окремі аспекти та корегуються усталені підходи. Це насамперед зумовлено динамічними процесами позбавлення від тоталітарного минулого, глибинними політичними та соціально-економічними перетвореннями, значним оновленням законодавства України та потребою узгодження правогарантуючих функцій державних органів із відповідними конституційними положеннями й загально визнаними міжнародними стандартами у цій галузі (Шапірко, 2015: 248). Особливо актуальними стають проблемні питання гарантування прав і свобод людини у тих сферах діяльності державних правоохоронних органів і спеціальних служб, де відомості про факти, методи, організацію і тактику проведення окремих оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів не підлягають розголошенню, проте жодні порушення законності, прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів і спеціальних служб не можуть виправдовуватися необхідністю боротьби зі злочинністю, тероризмом та іншими протиправними посяганнями у сфері забезпечення державної безпеки України, а утаємниченість проведення згаданих оперативних заходів не повинна бути перешкодою для отримання особою в установленому законом порядку інформації про тимчасове обмеження її прав і життя заходів щодо їх поновлення та відшкодування завданої шкоди. Необхідність з'ясування та, за необхідності, вирішення теоретичних проблем посилення правових гарантій дотримання прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності на основі принципу взаємної відповідальності держави й особи зумовила актуальність теми дослідження та вплинула на її вибір.

Основна частина. Оперативно-розшукова діяльність відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (Про оперативно-розшукову діяльність, 1992). У свою чергу, згідно зі ст. 1 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» контррозвідувальна діяльність визначається як спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України (Про контррозвідувальну діяльність, 2003).

Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України (Кримінальний кодекс України, 2001), розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав і організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, а вичерпний перелік підстав для проведення цієї діяльності наведено у ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Суб'єктами здійснення оперативно-розшукової діяльності є уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, управління державної охорони, органів доходів і зборів, органів і установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, розвідувального органу Міністерства оборони України та Національного антикорупційного бюро України, вичерпний перелік яких наведено у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Завданням контррозвідувальної діяльності є добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної й іншої протиправної діяльності, протидія переліченим видам діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення і нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян, а вичерпний перелік підстав щодо проведення цієї діяльності визначений у ч. 1, 2 ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність».

Спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері контррозвідувальної діяльності є Служба безпеки України, а розвідувальні органи України, підрозділи забезпечення внутрішньої та власної безпеки Державної прикордонної служби України й управління державної охорони України мають право проводити окремі контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, а також забезпечення безпеки своїх сил, засобів, інформаційних систем та оперативних об'єктів, про що зазначено у ч. 1, 2 ст. 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність».

Відповідно до мети і завдань, визначених у законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» і «Про контррозвідальну діяльність», оперативні підрозділи та підрозділи, котрі здійснюють контррозвідальну діяльність (далі – оперативні підрозділи), уповноважених правоохоронних органів і спеціальних служб захищають права і свободи людини, інтереси суспільства і держави, намагаючись протидіяти росту злочинності, проявам тероризму та іншим протиправним посяганням передбаченими чинним законодавством гласними та негласними засобами, забезпечуючи максимальну ефективність виявлення і розкриття кримінальних правопорушень, розвідувальних, терористичних й інших посягань на державну і національну безпеку України на ранніх етапах їх підготовки і вчинення. Проте проведення оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності та відповідних заходів, які тимчасово обмежують гарантовані міжнародними нормативно-правовими актами, Конституцією (Конституція України, 1996) та іншими законами України права і свободи людини, має здійснюватися відповідно до визначених законом підстав і належної правової процедури. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження, але недосконалість контролю і нагляду за законністю окремих утасмнчених напрямів оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності в окремих випадках гіпотетично спроможна призвести до надмірного обмеження прав і свобод людини (Ірха, 2015: 83).

Вичерпний перелік функціональних повноважень і прав державних органів, оперативних підрозділів і співробітників, уповноважених проводити оперативно-розшукову і контррозвідальну діяльність і відповідні негласні оперативні заходи, серед яких аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації із транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження та ін., визначено у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність».

Завдяки аналізу положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів і матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності вдалося з'ясувати зміст, сутність, призначення й особливості здійснення перелічених негласних оперативних заходів, встановити обсяг прав і свобод людини, які можуть обмежуватися під час їх проведення. Так, встановлено, що під час проведення згаданих різних видів діяльності та відповідних заходів відбувається правомірне обмеження прав людини, яке стосується недоторканності житла, втручання в особисте і сімейне життя та таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції. В окремих випадках, наприклад, під час проведення операцій із захоплення осіб, котрі вчинили кримінальне правопорушення, або затримання підозрюваних у проведенні розвідувально-підривної чи терористичної діяльності, може бути тимчасово обмежено право на свободу й особисту недоторканність (п. 5 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 7 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність»).

Зміст, сутність перелічених прав і свобод людини, що можуть обмежуватися під час проведення оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності, полягає у такому. Недоторканність житла чи іншого володіння особи передбачає недопустимість проникнення до нього інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Під таким проникненням розуміється не лише недопустимість входження до нього попри волю особи, а й інші форми отримання інформації про те, що відбувається у приміщенні, наприклад, за допомогою спеціальних технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Невтручання до особистого та сімейного життя передбачає наявність вільної від зовнішнього соціального чи правового регулювання непублічної сфери життєдіяльності людини, її можливості жити відповідно до своїх бажань, які не повинні явно суперечити суспільним інтересам, нормам права і моралі, прийнятими у суспільстві, що не підлягає будь-яким формам протизаконного контролю і втручання з боку інших осіб, державних органів чи інститутів громадянського суспільства.

Таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції передбачає заборону для будь-кого без згоди особи, яка направляє або одержує листи, спілкується по телефону, телеграфу або за допомогою інших засобів електронного і поштового зв'язку, знайомитися з її листуванням чи іншою кореспонденцією, прослуховувати телефонні розмови тощо, а також розголошувати їх зміст або факт листування, телефонної розмови, відправлення чи отримання телеграм, повідомлень та іншої кореспонденції.

Право на свободу й особисту недоторканність передбачає можливість вибору особою своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити усе, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо.

Вимоги щодо гарантування дотримання свободи й особистої недоторканності особи, недоторканості її житла, поваги до особистого і сімейного життя, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції, які можуть обмежуватися під час проведення оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності, а також можливість їх тимчасового обмеження передбачена у положеннях міжнародних правових актів, Конституції та відповідних галузевих законів України.

Так, у ст. 3, 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. констатовано, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте

та сімейне життя, посягання на недоторканність житла і таємницю кореспонденції, кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань. Згідно зі ст. 29 цієї Декларації людина має обов'язки перед суспільством, а тому у здійсненні своїх прав може зазнавати тільки таких обмежень, що встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (Загальна декларація прав людини, 1948).

У ст. 5, 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. зазначається, що кожен має право на свободу й особисту недоторканність, а також повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я, моралі та прав і свобод інших осіб (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950).

Відповідно до ст. 9, 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту, триманню під вартою або позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до процедури, встановленої законом. Забороняється свавільне чи незаконне втручання в особисте та сімейне життя людини, посягання на недоторканність житла, таємницю її кореспонденції, оскільки кожна особа має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань. У ст. 12 цього Пакту зазначається, що згадані в ньому права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачені законом, є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших осіб (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, 1966).

У ст. 29 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та у порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 год має бути перевірена судом. Нормою ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла, а ст. 31 – таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, із метою запобігання злочину чи з'ясування істини під час розслідування кримінального провадження, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. Ст. 32 Конституції України гарантує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Основним Законом.

Правові гарантії дотримання прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності також унормовано у відповідних галузевих законах України, де зазначається, що:

1) проводити оперативно-розшукову і контррозвідувальну діяльність мають право лише уповноважені державні органи та їх оперативні підрозділи, вичерпний перелік яких наведено відповідно у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і ч. 1, 2 ст. 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»;

2) за наявності підстав для здійснення оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності заводиться, відповідно, оперативно-розшукова або контррозвідувальна справа (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ч. 6, 7 ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

3) оперативно-розшукова та контррозвідувальна діяльність і відповідні оперативні заходи проводяться лише за наявності визначених у законі підстав (ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»), а порядок їх організації та здійснення у межах ведення оперативно-розшукових і контррозвідувальних справ унормований положеннями підзаконних нормативно-правових актів;

4) окремі негласні оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи, зокрема, перелічені у ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»), проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого із прокурором, виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів й інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо;

5) порядок використання матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності визначається законами та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами (ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

6) при здійсненні оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності не допускається порушення прав людини, а їх тимчасове обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом. Забороняється застосовувати для одержання інформації технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу (ч. 5, 16 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ч. 1 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

7) громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від державних органів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову і контррозвідувальну діяльність, письмове пояснення із приводу обмеження їх прав та оскаржити ці дії. У випадках порушення прав людини у процесі

здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювалися оперативно-розшукові (контррозвідувальні) заходи, не підтвердилася, суб'єкти проведення такої діяльності й оперативних заходів зобов'язані невідкладно поновити порушені права та відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки у повному обсязі (ч. 8, 9 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ч. 5 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

8) одержані внаслідок оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, не підлягають розголошенню і зберіганню та повинні бути знищені. За передачу і розголошення цих відомостей винні особи підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини (ч. 8, 9, 12, 13 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ч. 3, 4 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

9) відомчий контроль за оперативно-розшуковою і контррозвідувальною діяльністю здійснюється державними органами, до складу яких входять оперативні підрозділи, уповноважені проводити зазначені види діяльності (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 12 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

10) нагляд за додержанням законів та дотриманням прав і свобод людини під час проведення оперативно-розшукової діяльності здійснюється Генеральним прокурором, його заступниками, керівниками обласних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Офісу Генерального прокурора й уповноваженими наказом керівника обласної прокуратури прокурорами відповідних обласних прокуратур. Керівник місцевої прокуратури, а також уповноважені його наказом прокурори відповідної місцевої прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів (ч. 1, 2 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора (п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

11) судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини здійснюється слідчими суддями під час розгляду клопотань про надання дозволу на проведення окремих негласних оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»). За результатами узагальнення матеріалів судової практики Верховним Судом України надаються відповідні роз'яснення з метою забезпечення дотримання прав і свобод людини при проведенні оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, правильного й однакового застосування судами галузевого законодавства, яке регулює порядок надання дозволу на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян (Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства, 2008: 4).

Згідно з ч. 8 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і ст. 130 КПК України (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012) у разі завдання особі матеріальної та/або моральної шкоди при проведенні оперативно-розшукової (контррозвідувальної) діяльності вона підлягає відшкодуванню за рахунок Державного бюджету України в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб правоохоронних органів і спеціальних служб, що її здійснювали. Таке положення відповідає ст. 56 Конституції України, за якою кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Можливість відшкодування завданої шкоди також передбачена Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, 1995), ст. 1176 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003) та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. У вирішенні цього питання важливим є з'ясування розміру завданої шкоди (збитків), факту протиправної поведінки особи або осіб, котрі її заподіяли, а також наявності причинного зв'язку між шкодою, протиправною поведінкою та проведенням оперативно-розшукової (контррозвідувальної) діяльності.

Відшкодування моральної шкоди проводиться, коли такі протиправні дії призвели до моральних втрат особи, наприклад, порушили її звичні життєві зв'язки, а це вимагає від неї додаткових зусиль для організації повсякденного життя. Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні особі внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації нею своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми та інших негативних наслідків морального характеру.

У випадку порушення прав людини при проведенні оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також у разі, якщо причетність особи до протиправної діяльності, стосовно якої здійснювалися зазначені заходи, не підтвердилася, уповноважені суб'єкти зобов'язані невідкладно поновити порушені права, проте питання щодо такого поновлення у кожному конкретному випадку вирішуються індивідуально залежно від обставин та обсягу порушених прав.

З огляду на необхідність посилення правових гарантій дотримання прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності ризику непропорційного обмеження яких у кризових ситуаціях лише зростають, в Україні затверджена Національна стратегія у сфері прав людини. Стратегія спрямована на розв'язання основних системних проблем у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини за умов нових викликів, що постали перед суспільством, і створення механізмів, які мінімізують можливості для зловживань під час проведення оперативно-розшукової (контррозвідувальної) діяльності. Очікується, що реалізація її положень має призвести до формування дієвих механізмів захисту прав людини на приватність в усіх сферах її життєдіяльності, зокрема й під час проведення оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності та відповідних оперативних заходів (Національна стратегія у сфері прав людини, 2021).

У підсумку констатуємо, що положення згаданих міжнародних правових актів і Конституції України щодо гарантування дотримання прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності конкретизовані в галузевому законодавстві та зводяться до таких загальних вимог: відповідності ступеню оперативних заходів, що проводяться у межах цих видів діяльності, суспільній небезпеці злочинних посягань і загроз інтересам суспільства і держави; заборони їх проведення поза межами оперативно-розшукових і контррозвідувальних справ; дотримання вимог щодо підстав, правової процедури проведення, підконтрольності й підвітності суб'єктів їх здійснення; цільового використання отриманої інформації та заборони розголошення відомостей щодо особистого життя, честі й гідності людини, яка стала відома під час проведення таких заходів; обов'язку надання письмових пояснень із приводу обмеження прав осіб і невідкладного поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних і моральних збитків у повному обсязі.

Висновки. У дослідженні з'ясовано, що сучасний стан гарантування прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності загалом відповідає міжнародним стандартам, вимогам Конституції та інших галузевих законів України. Систему таких правових гарантій становить сукупність законодавчих положень, спрямованих на:

1) створення умов, необхідних для дотримання прав і свобод особи у сфері оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності. Так, під час здійснення зазначених видів діяльності не допускається порушення прав і свобод людини. Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено обов'язок їх здійснення, письмове пояснення із приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії. Забороняється застосовувати для одержання інформації технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу;

2) можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини виключно уповноваженими суб'єктами відповідно до підстав і належної правової процедури, визначених законом. Так, дозвіл на проведення негласних оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеження окремих прав і свобод людини, надається уповноваженим на їх проведення оперативним підрозділам правоохоронних органів і спеціальних служб слідчим суддею у виняткових випадках, за наявності підстав, передбачених законодавством України;

3) поновлення порушених прав і відшкодування шкоди, завданої особі порушенням її прав і свобод. Кожен має право захищати усіма засобами, не забороненими законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені при здійсненні оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. У разі порушення прав і свобод людини уповноважені на те суб'єкти, визначені в законі, зобов'язані невідкладно поновити порушені права та відшкодувати заподіяну матеріальну й моральну шкоду в повному обсязі. Завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, котрий здійснює оперативно-розшукову або контррозвідувальну діяльність, шкода відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках і в порядку, передбачених законом.

Серед недоліків гарантування прав і свобод людини в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності варто виокремити складність реалізації, у практичній площині, передбаченого законодавством права особи на отримання відповідних пояснень із приводу тимчасового обмеження її прав і свобод, поновлення порушених прав і відшкодування заподіяної матеріальної та моральної шкоди, оскільки відомості про факт, форми, методи та результати негласних оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів віднесені до державної таємниці. Вирішення цього питання лежить у площині удосконалення порядку розсекречування таких відомостей для досягнення розумного балансу між інтересами окремих осіб, суспільства і держави.

Недостатньо унормованим є чинний порядок відшкодування шкоди, завданої особі під час проведення оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також поновлення порушених прав, що, в окремих випадках, обтяжує на практиці можливість своєчасного отримання такого відшкодування і поновлення прав.

Список використаних джерел:

1. Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 48–251.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

3. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 9.
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Ірха Ю.Б. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87.
7. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.06.2021).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Схвалена Урядами держав – членів Ради Європи 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.06.2021).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 29.06.2021).
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства». *Вісник Верховного суду України*. 2008. № 4. С. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08/print> (дата звернення: 05.07.2021).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
12. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 2.
13. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
14. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 05.07.2021).

References:

1. Shapirko P.M. Prava liudyny v operatyvno-rozshukovii diialnosti: teoretychni problemy [Human rights in operative-search activity: theoretical problems]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2015. № 15. S. 248–251.
2. Zakon Ukrainy “Pro operatyvno-rozshukovu diialnist” [About operative search activity]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 22. St. 303.
3. Zakon Ukrainy “Pro kontrozviduvalnu diialnist” [About counterintelligence activity]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 12. St. 89.
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131.
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
6. Irkha Yu.B. Obmezhenia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna v interesakh natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh [Limitation of the constitutional human and citizen’s rights and freedoms in the interests of national security of Ukraine in current conditions]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2015. № 5. S. 78–87.
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 29.06.2021).
8. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Skhvalena Uriadamy derzhav – chleniv Rady Yevropy 04 lystopada 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 29.06.2021).
9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Pryiniaty Heneralnoiu Asambleieiu OON 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia: 29.06.2021).
10. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 28 bereznia 2008 r. № 2 “Pro deiaki pytannia zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pry dachi dozvoliv na tymchasove obmezhenia okremykh konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna pid chas zdiisnennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti, diznannia i dosudovoho slidstva” [About some questions of application by courts of Ukraine of the legislation at granting of permissions on temporary restriction of separate constitutional rights and freedoms of the personal and the citizen during implementation of operative-search activity, inquiry and pre-judicial investigation]. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy*. 2008. № 4. S. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08/print> (data zvernennia: 05.07.2021).
11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. St. 88.
12. Zakon Ukrainy “Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury i sudu” [About the order of compensation of the damage caused to the citizen by illegal action of the bodies carrying out operatively-search activity, bodies of pre-judicial investigation, prosecutor’s office and court]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1995. № 1. St. 2.
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356.
14. Natsionalna stratehiia u sferi prav liudyny [The National strategy in the field of Human Rights], zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 r. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (data zvernennia: 05.07.2021).